

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.2.14>**В. В. Філатов**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджено роль Організації Об'єднаних Націй у реалізації напрямків перехідного правосуддя. Автор акцентує увагу на проблемі невизначеності мандата багатьох наднаціональних структур у перехідному правосудді, що гальмує процес суспільного переходу в Україні. Доведено, що ООН виконує ключову роль у забезпеченні прав людини у світі, зокрема на рівні утвердження самої ідеї верховенства права та подальшої міжнародно-правової регламентації основоположних прав людини. Автор доходить висновку, що створення ООН стало своєрідною реакцією на системні порушення прав людини та насильство, що обумовило необхідність наділення фізичних осіб міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Також з'ясовано, що отримання відповідної правосуб'єктності дозволило жертвам конфлікту отримати право активної участі у перехідних процесах задля примирення та неповторення конфлікту у майбутньому. Автор зазначає, що модель перехідного правосуддя є одним із інструментів захисту прав людини, яка на глобальному рівні покликана забезпечити відповідні гарантії для населення держав, навіть через часткові обмеження їхнього суверенітету. Встановлено, що правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя мають методологічну природу, адже не тільки визначають мінімальні стандарти захисту прав людини, а й забезпечують інструментарій постконфліктного розвитку. Встановлено, що концепція перехідного правосуддя розглядає право як відправну точку та кінцевий орієнтир, однак трансформації, які відбуваються в постконфліктному суспільстві, мають політичні передумови тому, реалізуючи відповідні правові форми роботи, ООН стає важливим гарантом суспільного переходу. Визначено та схарактеризовано проблему залежності перехідних процесів від політичної волі влади, яка здебільшого може бути не зацікавлена у встановленні нової правової міри, яка базується на верховенстві права та засуджує насильство і порушення прав людини. З огляду на це констатовано, що зміна влади в рамках перехідного правосуддя у більшості випадків є об'єктивною потребою, і дозволяє перезавантажити політичні процеси в постконфліктній державі.

Ключові слова: верховенство права, напрямки та принципи, Організація Об'єднаних Націй, перехідне правосуддя, правові форми роботи, постконфліктний розвиток, права людини, системні порушення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реалізація моделі перехідного правосуддя вимагає осмислення глобальних процесів у сфері миробудування, під впливом яких відбувається постконфліктний розвиток держав. На сьогодні дуже принципово розуміти роль кожної окремої наднаціональної інституції у перехідних процесах, що дасть змогу розкрити при-

роду міжнародно-правового характеру означеної моделі. У вітчизняній теорії міжнародного права це питання майже не досліджене, що негативно позначається на практичних питаннях реалізації напрямків перехідного правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання ролі та функцій

Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) на світовій арені в різні часи вивчали: Є. Р. Ахмедова, О. Є. Болгов, Н. О. Мельниченко (Дерунець), Стефан П. Маркс, О. В. Сенаторова, Саймон Честерман, І. А. Шуміло та інші вітчизняні вчені. Однак спеціальних досліджень ролі ООН у перехідному правосудді досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз ролі ООН в процесі миробудування та реалізації напрямків перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досліджуючи міжнародну систему захисту прав людини І. А. Шуміло зазначає, що однією з основних цілей ООН є здійснення міжнародного співробітництва у сфері заохочення та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Разом з тим науковець наголошує, що неправильно буде стверджувати, що до створення ООН міжнародного захисту прав людини не існувало зовсім, оскільки принципи, на яких заснована дана концепція, мають не правове походження – вони присутні в будь-якій релігії і відображені в навчаннях практично всіх філософських шкіл [1, с. 12]. Вбачається, що науковець відводить ООН ключову роль у забезпеченні прав людини у світі.

Слід припустити, що ООН має значно більший мандат в цій сфері, який дозволяє на практиці реалізовувати окремі принципи захисту прав людини. У своїй науковій праці Е. Р. Ахмедова наголошує, що роль ООН значно ширша і також охоплює сферу захисту прав людини. Зокрема, подібна діяльність відбувається на основі Міжнародного суду ООН, який застосовуючи норми міжнародного права до конкретних обставин при розгляді спорів між державами, максимально розвивається, поглиблюється та конкретизує їхній зміст. В рамках цього процесу відбувається застосовування міжнародних конвенцій, міжнародного звичаю (як доказу загальної практики), а також загальних принципів права, визнані цивілізованими націями [2, с. 135].

Серед вітчизняних вчених, які досліджують міжнародно-правовий статус ООН є ті, хто звертає увагу на її роль у постконфліктному врегулюванні. Зокрема, варто звернути увагу на працю Н. О. Мельниченко (Дерунець), яка провівши аналіз означеної проблеми доходить наступних висновків: 1) окремі форми роботи ООН дозволяють стримати чи врегулювати конфлікти, а також сприяти відновленню держави,

прав людини та громадського порядку; 2) ООН відіграє значну роль при збереженні миру та безпеки шляхом ініціювання проведення незалежних виборів, формування нового громадянського суспільства, розвитку економіки та інфраструктури держави [3, с. 455].

Отже очевидно, що ООН відведена важлива роль у перехідних процесах, яка не обмежується встановленням принципів захисту прав людини. Більш конкретно цю роль деталізує О. Є. Болгов, який стверджує, що сьогодні в практиці ООН сформувалися наступні засоби підтримання миру: превентивна дипломатія (preventive diplomacy), встановлення миру (peace-making), підтримання миру (peace-keeping), примушення до миру (peace-enforcement) та миробудівництво в постконфліктний період (peace-building) [4, с. 137].

О. В. Сенаторова наголошує, що до набуття чинності Статутом ООН, основний постулат міжнародного права ґрунтувався на тому, що лише держави є суб'єктами міжнародного права, лише вони мають міжнародні юридичні права. Фізичні особи не мали таких прав і вважалися об'єктами міжнародного права. При цьому, за певних обставин, ці окремі особи користувалися міжнародно-правовим захистом особливого роду. Однак, загибель величезної кількості людей, жорстокість Другої Світової війни та свавілля тоталітарних правителів призвели до усвідомлення необхідності створення ефективних інструментів і механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні. Така політична і правотворча діяльність була започаткована в ООН [5, с. 24–26]. В контексті аналізу моделі перехідного правосуддя слід висловити наступні міркування:

– створення ООН стало своєрідною реакцією на системні порушення прав людини та насильство, що обумовило необхідність наділення фізичних осіб міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Остання покладена в основу принципу жертвоцентризму, на якому базується модель перехідного правосуддя;

– отримання відповідної правосуб'єктності дозволило жертвам конфлікту, а також іншим категоріям громадян (біженцям та внутрішнім переселенцям) набутти статус акторів у перехідному правосудді. Тобто, вони отримали право активної участі у перехідних процесах задля примирення та неповторення конфлікту у майбутньому;

– слід припустити, що модель перехідного правосуддя є одним із інструментів захисту прав людини, яка на глобальному рівні покликана

забезпечити відповідні гарантії для населення держав, навіть через часткові обмеження їхнього суверенітету.

Аналізуючи проблему ролі ООН у перехідних процесах Кіран Мак Евой систематизує наступні правові форми роботи: 1) створення трибуналів ООН в постконфліктних державах; 2) сприяння в укладанні мирних угод сторонами конфлікту; 3) судовий захист міжнародних стандартів прав людини; 4) представництво на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду; 5) захист окремих категорій жертв конфлікту (діти, жінки, цивільні особи). Відносно ролі ООН науковець стверджує, що вона полягає у тому, щоб полегшити перехідні процеси в рамках яких сторони конфлікту обговорюють плани щодо усунення несправедливості та розбудови майбутнього [6, с. 432].

Вбачається, що форми роботи ООН в рамках перехідного правосуддя є достатньо індивідуальними та важливими, оскільки вони здебільшого сконцентровані на трьох ключових категоріях перехідного правосуддя: забезпечення верховенства права, створення умов для неповторення конфлікту, а також аналіз першопричин конфлікту. На нашу думку, ключова роль ООН в перехідних процесах пов'язана з правозахисною, представницькою функцією та посередництвом задля врегулювання конфлікту. Подібну позицію висловлюють й інші зарубіжні науковці. Зокрема, у своєму дослідженні Ніколя Гійо конкретизує на розширює перелік форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя. Він зазначає, що однією з правових форм ООН також варто вважати забезпечення права на відшкодування, яке походить від поєднання договірного та звичаєвого міжнародного права. Також до числа означених правових форм науковець відносить: 1) створення тимчасових адміністрацій ООН, які на місцях сприяють перехідним процесам в постконфліктних (поставторитарних) державах; 2) допомога у реінтеграції відчужених членів спільнот (біженців та внутрішніх переселенців) [7, с. 227].

Джой Гварінен акцентує увагу на важливості роботи ООН з жертвами конфлікту у наступних напрямках: перевірка фактів та публічне розкриття правди; відновлення гідності, репутації та прав жертви та осіб, тісно пов'язаних із жертвою; публічне вибачення, включаючи визнання фактів і прийняття відповідальності; вшанування пам'яті жертв [8, с. 4]. На нашу думку, науковець розкриває зміст такої правової форми роботи ООН у сфері перехідного

правосуддя, як захист окремих категорій жертв конфлікту. Стефан Маркс звертає увагу на те, що правові форми роботи ООН в рамках перехідного періоду обмежені трьома основними інструментами захисту прав людини, які домінують в практиці організації: освіта та інформація; встановлення стандартів та тлумачення; інституційна розбудова в державах. Також науковець визначає п'ять інструментів реагування на порушення прав людини: моніторинг шляхом звітування та встановлення фактів; судові рішення; політичний нагляд; гуманітарна діяльність; примусові дії [9].

Аманда Кетс-Баріл висловлює думку, що роль ООН у перехідних процесах пов'язана з впливом на конституційно-правовий рівень держав-сторін конфлікту. Вона стверджує, що нормативна основа роботи ООН з просування перехідного правосуддя базується на чотирьох стовпах сучасної міжнародно-правової системи: міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право та міжнародне право біженців. В свою чергу, набір конституційних реформ, які реалізуються у тому числі під егідою ООН, забезпечує фундаментальну змістовну основу для примирення суспільства в рамках верховенства права. Таким чином, конституції можуть керувати розробкою та діяльністю механізмів перехідного правосуддя, які передбачають важливі стандарти, пов'язані з справедливістю та судовим захистом [10, с. 82].

Вбачається, що реалізація напрямків перехідного правосуддя неодмінно впливає на сферу конституційно-правового регулювання. Відповідні зміни і доповнення в конституціях постконфліктних (поставторитарних) держав дозволяють сформулювати спроможність національних інституцій, у першу чергу тих, які відповідають за захист прав людини і державне управління. Тобто, інституційні реформи, реалізуються через основні закони держав, які, в свою чергу, ґрунтуються на міжнародно-правових актах ООН, оскільки останні містять мінімальні стандарти прав людини та механізми забезпечення верховенства права.

Серед зарубіжних науковців є ті, хто розглядає роль ООН у перехідних процесах через призму категорії «миробудування», яка змістовно близька з вихідними ідеями перехідного правосуддя. Одним з таких вчених є професор Тітсіо Сато, який зазначає, що робота ООН в рамках перехідних періодів представляє собою комплексну, багатовимірну операцію, яка покликана

активізувати політичні процеси шляхом сприяння національному діалогу та примиренню. Також ця робота, на думку науковця, покликана захищати цивільне населення, допомагати в роззброєнні, демобілізації та реінтеграції комбатантів, підтримувати організацію виборів, захищати та сприяти правам людини та сприяти відновленню верховенства права [11, с. 6].

Слід припустити, що мова йде про реалізацію ООН повноважень, які стосуються розбудови миру та пов'язані із специфікою контексту застосування (руйнування основної політичної інфраструктури, переміщення значних груп людей, розділення суспільства за різними ознаками, наявність насильства та системних порушень прав людини). Тобто, мова йде про визначальну роль ООН у формуванні програм, спрямованих на запобігання повторенню конфлікту, а також стратегій постконфліктного відновлення держав. Таким чином, правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя мають методологічну природу, адже не тільки визначають мінімальні стандарти захисту прав людини, а й забезпечують інструментарій постконфліктного розвитку.

Вед П. Нанда розглядає роль ООН у перехідних процесах через призму категорій «безпека» та «права людини». Науковець вважає, що основним завданням тут є використання дипломатичних, гуманітарних та інших засобів з метою забезпечення захисту населення держав, охоплених конфліктом, від геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших порушень прав людини. При чому подібна мета досягається шляхом налагодження системи міжнародного співробітництва [12, с. 355]. Слід погодитися з цією тезою оскільки вона зводить функціональні здібності ООН виключно до правозахисної функції. Ми вже з'ясували, що роль ООН у перехідних процесах не обмежена нею, а значно ширша, адже охоплює питання впровадження інституційних реформ, миробудування, формування оновленої політичної інфраструктури тощо.

Також помилковими слід вважати уявлення щодо застосування міжнародного співробітництва у якості основного інструмента діяльності ООН у сфері перехідного правосуддя. На нашу думку, цей інструмент звісно використовується, однак він не здатен забезпечити виконання усіх завдань ООН. В рамках перехідного періоду необхідні більш дієві інструменти, які дають змогу активно втручатися в конфлікт задля припинення насильства та порушень

прав людини. Єдине, з чим варто погодитися, це значення категорій мир та права людини, які є своєрідними індикаторами ефективності перехідних процесів та одночасно критеріями, які дають змогу оцінити проблеми постконфліктної (поставторитарної) держави.

Саймон Честерман більш коректно підходить до характеристики інструментів ООН, які також використовуються в рамках перехідного правосуддя. Він наголошує, що право та політика у комплексі забезпечують ефективність форм роботи ООН. При цьому, політичні рішення приймаються на основі відповідної правової міри, зокрема це стосується усіх питань підтримки постконфліктної держави. Науковець також акцентує увагу на тому, що в рамках національного законодавства засоби визначення цієї правової міри встановлюються владою, політичні зобов'язання якої регламентовані в конституціях [13, с. 4].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Щодо ролі ООН в реалізації моделі перехідного правосуддя необхідно зазначити декілька ключових аспектів: 1) концепція перехідного правосуддя розглядає право як відправну точку та кінцевий орієнтир, однак трансформації, які відбуваються в постконфліктному суспільстві, мають політичні передумови. Тобто, реалізуючи відповідні правові форми роботи, ООН стає важливим гарантом суспільного переходу; 2) політичні передумови формуються на підставі поєднання двох аспектів: міжнародно-правових зобов'язань і традицій та політичної волі влади країни, яка перебуває на етапі конфлікту або будь-якого іншого соціального потрясіння. Таким чином ефективність перехідних процесів напряму пов'язана з політичними перетвореннями в державі, які є основним засобом просування змін у національному законодавстві; 3) звідси випливає ключова проблема: залежність перехідних процесів від політичної волі влади, яка здебільшого може бути не зацікавлена у встановленні нової правової міри, яка базується на верховенстві права та засуджує насильство і порушення прав людини. Тому вбачається, що зміна влади в рамках перехідного правосуддя у більшості випадків є об'єктивною потребою, і дозволяє перезавантажити політичні процеси в постконфліктній державі. При цьому перспективним напрямком подальших наукових досліджень є аналіз окремих правових форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
2. Akhmedova E. R. The role of International law and UN International Court of justice in Resolving Aegean Dispute. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 132–138.
3. Мельниченко (Дерунець) Н. О. Міжнародно-правове забезпечення постконфліктного врегулювання (на прикладі практики ООН). *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2022. № 69. С. 451–455.
4. Болгов О. Є. Роль ООН в забезпеченні міжнародної безпеки після «холодної війни» (міжнародно-правові питання) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ. 1999. 148 с.
5. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 208 с.
6. McEvoy K. Beyond Legalism: Towards a Thicker Understanding of Transitional Justice. *Journal of Law and Society*. 2007. Vol. 34. Pp. 411–440.
7. Guilhot N. The Transition to the Human World of Democracy. Notes for a History of the Concept of Transition. *European Journal of Social Theory*. Vol. 5. Pp. 219–242.
8. Joy Hyvarinen Respect and protect human rights: lessons from transitional justice. *The Many Faces of Climate Justice*. 2021. Vol. 11. Pp. 2–13.
9. Stephen P. Marks The United Nations and Human Rights. URL: <https://dash.harvard.edu/handle/1/32310737> (access date: 20.08.2022).
10. Amanda Cats-Baril Moving Beyond Transitions to Transformation: Interactions between Transitional Justice and Constitution-Building. *International IDEA Policy Paper*. 2019. Vol. 22. Pp. 46–84.
11. Tetsuo Sato Transitional Justice and International Law: What Role is Played by the UN in Post-conflict Peacebuilding? Autumn Bi-Annual Meeting of the Japanese Society of International Law. Kwansai : Kwansai Gakuin University, 2011. 44 p.
12. Ved P. Nanda The Protection of Human Rights under International Law: Will the U.N. Human Rights Council and the Emerging New Norm Responsibility to Protect Make a Difference. *Denver Journal of International Law & Policy*. 2007. Vol. 35. Pp. 353–378.
13. Simon Chesterman, Thomas M. Franck, David M. Malone Law and Practice of the United Nations: Documents and Commentary. New York : Oxford University Press, 2008. 15 p.

Filatov V. V. The role of the United Nations in the implementation of transitional justice

The article examines the role of the United Nations in the implementation of transitional justice. The author focuses on the problem of the uncertainty of the mandate of many supranational structures in transitional justice, which slows down the process of social transition in Ukraine. It has been proven that the UN plays a key role in ensuring human rights in the world, in particular at the level of establishing the very idea of the rule of law and further international legal regulation of fundamental human rights. The author comes to the conclusion that the creation of the UN was a kind of reaction to systemic violations of human rights and violence, which led to the need to grant natural persons international legal personality. It was also found out that obtaining the appropriate legal personality allowed the victims of the conflict to obtain the right to actively participate in transitional processes for reconciliation and non-recurrence of the conflict in the future. The author notes that the model of transitional justice is one of the tools for the protection of human rights, which at the global level is designed to provide appropriate guarantees for the population of states, even through partial restrictions of their sovereignty. It has been established that the legal forms of the work of the UN in the field of transitional justice have a methodological nature, because they not only determine the minimum standards for the protection of human rights, but also provide tools for post-conflict development. It has been established that the concept of transitional justice considers law as a starting point and final reference point, however, the transformations that take place in a post-conflict society have political prerequisites, therefore, implementing the appropriate legal forms of work, the UN becomes an important guarantor of social transition. The problem of the dependence of transitional processes on the political will of the authorities, which for the most part may not be interested in establishing a new legal measure based on the rule of law and condemning violence and human rights violations, is defined and characterized. In view of this, it was established that the change of power within the framework of transitional justice is in most cases an objective need, and allows to restart political processes in the post-conflict state.

Key words: rule of law, directions and principles, United Nations, transitional justice, legal forms of work, post-conflict development, human rights, systemic violations.